

УДК 811.11,37,373-116

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2\(45\).218224](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2(45).218224)

ПРОСТОРОВІ КАТЕГОРІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Тхор Н.М.

кандидат філологічних наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
ORCID 0000-0003-4306-4242

Попік І.П.

кандидат філологічних наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
ORCID 0000-0001-6191-2298

Стаття присвячена огляду основних тенденцій когнітивного підходу до вивчення просторових категорій в англійській мові, оскільки когнітивна лінгвістика активно розвивається як лінгвістичний напрям, що визначає обличчя сучасної світової лінгвістичної науки. Простір відноситься до основних сенсоутворювальних філософських категорій, без яких неможлива побудова світоглядної моделі реальності. Здатність до просторової орієнтації є віддзеркаленням когнітивних механізмів, що лежать в основі сприйняття і пізнання світу людиною. Категоризація об'єктів простору відображає процес вибору і визначення цінності відповідно до людських потреб та інтересів. Матеріальна система відліку, що забезпечує людині ціннісне сприйняття простору, закладена в асиметрії будови її тіла. Різниця між її верхньою і нижньою частиною, передньою і задньою, правою і лівою сторонами дає людині можливість диференційовано сприймати напрямки простору і його протяжність, що й знаходить своє відображення у мові. Концептуалізація і мовна категоризація простору обумовлені умовами буття людини. Верховенство вертикального виміру пояснюється характерною для людини просторовою орієнтованістю її тіла в нормальних умовах, а саме в положенні стоячи. Семантичні структури просторової лексики відповідних категорій залежні від концептуальних структур і будуються з одиниць концептуальних структур. Оскільки людині властиво прямоходіння, саме на це спрямоване тіло людини, і тому вертикальне положення можна розглядати як прототипне, а в мові одиниці, що позначають просторові реалії та напрямки в межах категорії «вертикаль», мають пріоритетне значення і частіше піддаються метафоризації. Перспективним продовженням даного дослідження вважаємо аналіз вербалізації просторових категорій в англійській мові.

Ключові слова: простір, категорія, когнітивна лінгвістика.

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ КАТЕГОРИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Тхор Н.М.

кандидат филологических наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Попик И.П.

кандидат филологических наук, доцент
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Статья посвящена обзору основных тенденций когнитивного подхода к изучению пространственных категорий в английском языке, поскольку когнитивная лингвистика – активно развивающееся лингвистическое направление, во многом определяющее лицо современной мировой лингвистической науки. Пространство относится к основным смыслообразующим философским категориям, без которых невозможно построение мировоззренческой модели реальности. Способность к пространственной ориентации является отражением когнитивных механизмов, лежащих в основе восприятия и познания

мира человеком. Категоризация объектов пространства отражает процесс выбора и определения ценности в соответствии с человеческими потребностями и интересами. Материальная система отсчета, обеспечивающая человеку ценностное восприятие пространства, заложена в асимметрии строения его тела. Различие между его верхней и нижней частью, передней и задней, правой и левой сторонами дает человеку возможность дифференцировано воспринимать направления пространства и его протяженность. Концептуализация и языковая категоризация пространства обусловлены условиями бытия человека. Главенство вертикального измерения объясняется характерной для человека пространственной ориентированностью его тела в нормальных условиях, а именно в положении стоя. Семантические структуры пространственной лексики соответствующих категорий зависимы от концептуальных структур и строятся из единиц концептуальных структур. Так как человеку свойственно прямохождение, именно на это ориентировано тело человека, и поэтому вертикальное положение можно рассматривать как прототипическое – в языке единицы, обозначающие пространственные реалии и направления в пределах категории «вертикаль», обладают приоритетным значением и чаще подвергаются метафоризации. Перспективным продолжением данного исследования считаем анализ вербализации пространственных категорий в англоязычном дискурсе.

Ключевые слова: пространство, категория, когнитивная лингвистика.

SPATIAL CATEGORIES IN THE ENGLISH LANGUAGE

Tkhor N.M.

candidate of philological sciences, associate professor,
Odessa I.I. Mechnikov National University

Popik I.P.

candidate of philological sciences, associate professor,
Odessa I.I. Mechnikov National University

The article is devoted to an overview of the main trends in the cognitive approach to the study of spatial categories in the English language, since cognitive linguistics is an actively developing linguistic direction, in many respects determining the face of modern world linguistic science. Space belongs to the main semantic philosophical categories; without which it is impossible to build a worldview model of reality. The ability for spatial orientation is a reflection of the cognitive mechanisms underlying human perception and knowledge of the world. The categorization of space objects reflects the process of selection and value determination in accordance with human needs and interests. The material frame of reference that provides a person with a valuable perception of space is embedded in the asymmetry of the structure of his body. The difference between the upper and lower parts, front and back, right and left sides gives a person the ability to differentiate the direction of space and its extent. Conceptualization and linguistic categorization of space are determined by the conditions of human existence. The supremacy of the vertical dimension is explained by the spatial orientation of his body, characteristic of a person, under normal conditions, namely in a standing position. The semantic structures of the spatial vocabulary of the corresponding categories are dependent on conceptual structures and are built from units of conceptual structures. Since a person is characterized by upright walking, this is what the human body is oriented towards, and therefore the vertical position can be considered as prototypical, and in the language, the units denoting spatial realities and directions within the category of “vertical” have a priority meaning and are more often metaphorized. We consider the analysis of the verbalization of spatial categories in the English discourse to be a promising continuation of this research.

Key words: space, category, cognitive linguistics.

Вступ. Простір відноситься до основних сенсоутворювальних філософських категорій, без яких неможлива побудова світоглядної моделі

реальності. Це один із найважливіших параметрів матеріального світу. Як універсальна категорія простір є предметом дослідження багатьох наук, зокрема, філософії, лінгвістики, літературознавства, лінгвостеміотики, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики. Здатність до просторової орієнтації є віддзеркаленням когнітивних механізмів, що лежать в основі сприйняття і пізнання світу людиною.

Метою нашої роботи є огляд основних тенденцій саме когнітивного підходу до вивчення просторових категорій в англійській мові, оскільки когнітивна лінгвістика активно розвивається як лінгвістичний напрям та визначає обличчя сучасної світової лінгвістичної науки. Цей напрям в мовознавстві досліджує проблеми співвідношення мови і свідомості, роль мови в концептуалізації та категоризації світу, в пізнавальних процесах та узагальненні людського досвіду, зв'язку окремих когнітивних здібностей людини з мовою і форми їх взаємодії (Попова, Стернин, 2007).

Результати та обговорення. Антропоцентричність категорії простору неодноразово підкреслюється у різних дослідженнях, зокрема: «У тій мірі, в якій це стосується природної мови, світ без людини не має вимірів – точніше, світ існує тільки в людському вимірі, бо точкою відліку і мірою всього, в кінцевому підсумку, є людина» (Кравченко, 1996: 9). Завдяки особливостям анатомічної будови, її сприйняття і концептуалізації, прототипова предметна сутність людського тіла спрямована по осі «верх – низ», тому для людського тіла «вертикальність» характерна як початкова властивість, яка становить когнітивну сторону предметної сутності.

Базові просторові поняття, тобто осьові горизонтальні вимірювання, тобто «спереду – ззаду», «справа – зліва», і осьовий вертикальний вимір «верх – низ», в більшості мов світу носять яскраво виражений антропоморфний характер. Концептуалізація і мовна категоризація відповідно саме цих координатних осей визначаються умовами усвідомленого буття людини. Більш висока значимість фронтальної осі в порівнянні з латеральною (зліва – праворуч) також пояснюється особливостями сприйняття світу і взаємодії з ним людини. У канонічних умовах рух людини в просторі здійснюється по прямій, що збігається з віссю напрямку погляду, оскільки можливість безпеки пересування в просторі знаходяться в прямій залежності від обсягу інформації, що надходить. Інтерпретація людиною об'єктів і явищ через мову відображає її сприйняття, уявлення, підведення їх під певну категорію і оцінку.

Отже, категоризація об'єктів простору відображає процес вибору і визначення цінності відповідно до людських потреб та інтересів. Матеріальна система відліку, що забезпечує людині ціннісне сприйняття простору, закладена в асиметрії будови її тіла. Різниця між його верхньою і нижньою частиною, передньою і задньою, правою і лівою сторонами дає людині можливість диференційовано сприймати напрямки простору і його протяжність. Для опису простору використовується антропоморфний код, своєрідне «олюднення» вселенського простору через його зв'язок з частинами людського тіла,

наприклад, *at the foot of the mountain* – біля підніжжя гори, гірський хребет, гирло річки – *the mouth of the river* тощо.

Отже, погоджуємося з думкою, що головним просторовим виміром в мові є вертикаль (Lyons, 1982; Апресян, 2004). Поняття «горизонталь» включає в себе два виміри: асиметричний «спереду – ззаду» і симетричний «справа – зліва», при цьому перше є більш значущим, ніж друге. З точки зору мови, між координатами простору існує наступна ієрархія: вертикаль, фронтальна горизонталь, латеральна (бічна) горизонталь. Зазвичай людина здатна здійснювати зорові операції на відстані не більше декількох метрів перед собою, а звідси й відмінності в сприйнятті дійсності при горизонтальному і вертикальному огляді.

Розглядаючи позначення просторових реалій і напрямків, розташованих уздовж осі «вертикаль», можна прийти до висновку, що людина, звертаючи свій погляд вгору, може мов би збільшувати межі огляду уздовж цієї координати як завгодно високо. При цьому створюється враження безмежної видимості. Направляючи погляд в праву або ліву сторону від себе по осі «горизонталь», людина постійно бачить якісь об'єкти, які розташовуються по різні боки його власного місцезнаходження, і таким чином, огляд, який піддається погляду, виявляється значно меншим і дуже часто буває обмежений будь-якої поверхнею.

Один із основоположників когнітивної лінгвістики Дж. Лайонз вважає вертикальність фізично і психологічно найбільш важливою просторовою величиною, а в лінгвістиці – взагалі первинної величиною (Lyons, 1982). Верховенство вертикального виміру пояснюється характерною для людини просторовою орієнтованістю її тіла в нормальних умовах, а саме в положенні стоячи, яке іноді називається «канонічним положенням» (Кравченко, 1996). Іншими словами, саме вертикальний вимір виявляється чільним з точки зору логіки антропоцентричної концепції. Розглянемо цю тезу детальніше. Людині властиве прямоходіння. Саме на пряму вертикальну позицію, як вихідну, орієнтоване тіло людини і саме вертикальне його положення можна розглядати як прототипове. Беручи до уваги особливості анатомічної будови людини, необхідно зауважити, що сприйняття предметної сутності «людське тіло» направлено по осі «верх – низ». Стає ясно, що людському тілу «вертикальність» властива як початкова характеристика, що становить когнітивну сторону предметної сутності.

Звідси випливає те, що, коли ми говоримо про когнітивну діяльність, ми категоризуємо її за допомогою просторової структури, де чільна роль належить поняттю «вертикаль». Переважаюча роль «вертикальної» характеристики поширюється та проектується і на мовну картину світу, в тому числі і англійської мови. Так, при виникненні когнітивної ситуації, де людині необхідно охарактеризувати щось, що має значну висоту і довжину, вона, перш за все, звернеться до вертикальної характеристики предмета. Більш високу значимість фронтальної осі в порівнянні з латеральною можна пояснити також певною взаємодією людини зі світом, в якому здійснюється її життєдіяльність, так само як і особливостями людського сприйняття.

У світі, яким його бачить людина, і те, як вона його описує в повсякденній мові, людина представляє себе неначе мірилом всіх речей. Отже, вертикальність положення тіла людини дає можливість визначити нульову точку відліку на рівні землі (Lyons, 1982).

Антропоцентризм і антропоморфізм немов би вплелися в тканину мови, яка відображає біологічний пристрій людини, її природну спорідненість із землею, тип її руху і навіть форму частин тіла.

Вертикальне положення людини дає можливість позначити один з вимірів простору, а саме – вертикаль / висоту. І оскільки в своїй когнітивній діяльності людина виступає точкою відліку, накладення такої просторової структури на будь-який предмет є першим кроком в категоризації його як предметної сутності. Саме тому при моделюванні локативної ситуації, яка описує розташування статичного об'єкта на місцевості, ми говоримо: *There was a huge building before me*, таким чином ми позначаємо вертикальність положення об'єкта, а також вказуємо на різницю в масштабності людини і зазначеного артефакту. Отже, вертикаль породжує напрями «up, upwards» - «down, downwards», тим самим, дозволяючи моделювання висловлювань з маніфестацією верхнього або нижнього краю, що знаходить своє підтвердження у факті того, що номінації, які позначають вертикальні позицію і напрями, частіше беруть участь в процесі метафоризації і включаються до складу стійких експресивних виразів.

Що стосується горизонтальної осі системи координат простору, то, згідно з існуючою точки зору на природу просторових концептів в природній мові, вона визначається внутрішньої асиметрією об'єктів реального світу (Апресян, 2004). Традиційно виділяються три види асиметрії:

- 1) асиметрія як споконвічна властивість внутрішньої структури даного об'єкта, або абсолютна орієнтація, заснована на понятті норми;
- 2) асиметрія, не пов'язана з внутрішньою будовою об'єктів, або відносна орієнтація;
- 3) асиметрія, заснована виключно на положенні мовця в просторі щодо кваліфікованого предмета.

Більшість лінгвістів позначають «front» як частину об'єкта, що має головні органи сприйняття, спрямовані на область простору перед ним (Leech, 1979). Приписування об'єкту орієнтації «спереду – ззаду» і сприйняття його положення, як зверненого до спостерігача, отримало назву еґо-суміщеної (*ego-aligned*) і еґо-зверненої (*ego-facing*) стратегій (Hill, 1988).

В свою чергу, Дж. Лайонз вбачає в стосунках «front – back», а також «up – down» не тільки напрямок, але і полярність (Lyons, 1982). Поняття позитивної і негативної полярності виходять з еґоцентричного перцептуального простору, заснованого на видимості і знаходженні в безпосередній близькості. У концепції Дж. Лайонза відношення «front / up» є позитивним, а «back / down» є негативним, оскільки об'єкт знаходиться поза полем зору людини. Симетрію або асиметрію простору визначає рух людини в горизонтальному плані. На думку Дж. Лайонза, при проекції на вертикаль асиметричне «front – back» є менш важливим, ніж «right – left», і в лінгвістичному плані є вторинним виміром. Відношення «right –

left» ґрунтується на більшій активності правої руки людини і відноситься вченим до системи впорядкованості (*ordering system*). Він також зазначає, що дані відносини не можна розглядати в термінах позитивної і негативної полярності (Lyons, 1982).

Ще одна точка зору представлена у роботах В. Кляйна, який вважає, що «left» визначається напрямом погляду спостерігача і позначає підпростір, близький до тієї частини тіла, де розташоване серце (Klein, 1983). Просторова горизонталь відбивається також в способі розташування об'єктів по поверхні або паралельно поверхні землі. Така ознака присутня в достатньо багатьох лексичних одиницях значущих частин мови (*fields spread, valleys lie, the route lies, the tree stands, the rock stands*). Таким чином, якщо порівнювати горизонтальні і вертикальні координати, вздовж яких здійснюється процес спрямованого зору, то можна зробити висновок, що вони розрізняються різним чином бачення, при цьому огляд бачення уздовж орієнтаційної координати «горизонталь» значно менший, ніж уздовж орієнтаційної координати «вертикаль».

Висновки. Концептуалізація і мовна категоризація простору обумовлені умовами буття людини, що відображено, зокрема, в особливостях вербалізації категорії простору в англійській мові. Семантичні структури просторової лексики відповідних категорій залежні від концептуальних структур і будуються з одиниць концептуальних структур. Оскільки людині властиве прямоходіння, саме на це спрямоване тіло людини, і тому вертикальне положення можна розглядати як прототипове, а мовні одиниці, що позначають просторові реалії та напрямки в межах категорії «вертикаль», мають пріоритетне значення і частіше піддаються метафоризації. Перспективним продовженням даного дослідження вважаємо аналіз вербалізації просторових категорій в різножанровому англомовному дискурсі.

Список літератури

- Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. М.: URSS, 2004. 367с.
- Кравченко А. В. Язык и восприятие. Когнитивные аспекты языковой категоризации. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1996. 260 с.
- Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. 2007. URL: http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Kognitivnaja_lingvistika/Kognitivnaja_lingvistika_2007.pdf
- Hill J. Language, Culture, and World View. *Linguistics: The Cambridge Survey*. Vol. IV. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. P. 47-69.
- Klein W. Deixis and Spatial Orientation. *Spatial Orientation. Theory, Research and Application*. New York: Hackett Publishing Company, Inc., 1983. 372 p.
- Leech G. N. *Towards a Semantic Description of English*. London: Science Press, 1979. 277 p.
- Lyons J. Deixis and Subjectivity: Cogito, Ergo Sum. *Speech, Place, and Action*. Chichester: John Wiley & Sons, 1982. 430 p.

References

- Aprsjan, Ju. D. (2004). Leksicheseskaja semantika: Sinonimicheskie sredstva jazyka. M.: URSS.
- Kravchenko, A. V. (1996). Jazyk i vosprijatie. Kognitivnye aspekty jazykovej kategorizacii. Irkutsk: Izd-vo Irkut. un-ta.

- Popova, Z.D., Sternin, I.A. (2007). Kognitivnaja lingvistika. URL: http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Kognitivnaja_lingvistika/Kognitivnaja_lingvistika_2007.pdf
- Hill, J. (1988). Language, Culture, and World View. *Linguistics: The Cambridge Survey*. Vol. IV. Cambridge: Cambridge University Press, 47-69.
- Klein, W. (1983). Deixis and Spatial Orientation. *Spatial Orientation. Theory, Research and Application*. New York: Hackett Publishing Company, Inc.
- Leech, G. N. (1979). *Towards a Semantic Description of English*. London: Science Press.
- Lyons, J. (1982). Deixis and Subjectivity: Cogito, Ergo Sum. *Speech, Place, and Action*. Chichester: John Wiley & Sons.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2020 року